

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ НЕГЛАСНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

ENSURING AND VIOLATING HUMAN RIGHTS THROUGH THE USE OF TACIT COOPERATION

Грібов М.Л., д.ю.н., професор,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджено питання взаємозв'язку використання негласного співробітництва із забезпеченням та порушенням прав людини. Викладено авторський погляд на зміст негласного співробітництва. Проведено аналіз норм оперативного-розшукового та кримінального-процесуального законодавства у площині дотримання прав людини під час використання негласного співробітництва. Визначено причини, що зумовлюють обмеження прав людини при встановленні та використанні негласного співробітництва. Окреслено шляхи усунення цих причин. Зроблено висновок, що негласне співробітництво є важливим засобом виконання завдань оперативного-розшукової діяльності та кримінального провадження, а через них – засобом захисту прав людини від кримінальних посягань. Одночасно недосконалість вітчизняного законодавства: по-перше, спричиняє недостатню ефективність використання потенціалу негласного співробітництва для захисту прав людини від кримінальних посягань; по-друге, зумовлює невідворотність обмеження прав осіб, які залучаються до негласного співробітництва; по-третє, допускає можливість використання негласного співробітництва з істотним порушенням прав осіб щодо яких проводяться оперативного-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії та осіб які є негласними співробітниками. Таке становище потребує виправлення за рахунок внесення системних змін до оперативного-розшукового, кримінального процесуального, трудового, пенсійного та податкового законодавства. Серед іншого, особи, які є негласними співробітниками мають одержати право особисто проводити окремі оперативного-розшукові заходи за дорученням слідчого та працівників оперативних підрозділів, використовувати оперативні та оперативного-технічні засоби. На цих осіб мають бути поширені гармонізовані між собою гарантії безпеки та соціального захисту. На законодавчому рівні мають бути запроваджені гарантії запобігання провокаціям з використанням негласних співробітників.

Ключові слова: негласне співробітництво, конфіденційне співробітництво, законність, права людини, досудове розслідування, оперативного-розшукова діяльність

The article is devoted to the study of the relationship between the use of covert cooperation and the protection and violation of human rights. The author's view on the content of covert cooperation is presented. An analysis of the norms of operative-search and criminal-procedural legislation in the area of protection of human rights during the use of covert cooperation is carried out. The reasons for limiting human rights in the establishment and use of covert cooperation is identified. The ways to eliminate these causes are outlined. It is concluded that covert cooperation is an important means of performing the tasks of operational and investigative activities and criminal proceedings, and through them it is a means of protecting human rights from criminal encroachments. At the same time, the imperfection of domestic legislation: firstly, causes insufficient efficiency of using the potential of covert cooperation for the protection of human rights from criminal encroachments; secondly, it causes the inevitability of limiting the rights of persons involved in covert cooperation; thirdly, it allows for the possibility of using covert cooperation with a significant violation of the rights of persons who are subject to operative-search measures and covert investigative (search) actions and persons who are undercover employees. This situation needs to be rectified by making systemic changes to operative-search, criminal procedural, labor, pension and tax legislation. Among other things, persons who are undercover employees should be given the right to carry out separate operative-search activities on the instructions of the investigator and operative units, to use operative and operative-technical means. Harmonized security and social protection guarantees should be extended to these persons. At the legislative level, guarantees to prevent provocations using undercover employees should be introduced.

Key words: covert cooperation, confidential cooperation, legality, human rights, pre-trial investigation, operative-search activity.

Постановка проблеми. Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй та Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є безумовним орієнтиром для законодавців усіх цивілізованих країн світу. Так, у ст. 3 Конституції України визначено, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Важливу роль у виконанні цього обов'язку відіграють правоохоронні органи. Сьогодні вони виконують свої функції із запобігання злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування у важких умовах воєнного стану. При цьому представники усіх сфер і шаблів кримінального світу вживають активних заходів з метою забезпечення безпеки своєї протиправної діяльності, використовуючи для цього корупційні зв'язки в органах виконавчої влади та судової адміністрації, послуговуючись останніми досягненнями науки і техніки. Продумана система заходів конспірації, що використовується злочинними формуваннями та окремими особами, зумовлює необхідність широкого та активного використання правоохоронними органами негласних методів роботи.

Серед цих методів на особливу увагу заслуговує використання послуг осіб, які на засадах негласності здобувають і надають правоохоронним органам необхідні відомості, створюють умови, потрібні для проведення

певних дій, заходів, операцій тощо, тобто негласне співробітництво. Це один з найдревніших засобів одержання інформації, потрібної для боротьби зі злочинністю. Незважаючи на стрімкий розвиток науки і техніки, інформатизацію усіх сфер спільного життя, він не втрачає своєї актуальності і сьогодні [1].

Актуальність питань негласного співробітництва зумовлює активність наукових розвідок даного напрямку. Вагомий внесок у дослідження питань негласного співробітництва зробили С.В. Албул, К.В. Антонов, В.І. Василичук, В.О. Глушков, О.М. Джужа, Е.О. Дідоренко, О.М. Ємець, В.П. Захаров, С.М. Князев, А.М. Кислий, В.М. Круглий, І.П. Козаченко, Є.Д. Лук'яничков, Д.Й. Никифорчук, В.А. Некрасов, С.В. Обшалов, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, О.О. Подобний, В. Д. Пчолкін, Д. Б. Сергеева, О.С. Старенький, М. В. Стащак, В.С. Тарасенко, Л.Д. Удалова, С.І. Халимон, Ю.Е. Черкасов, К.О. Чаплинський, В.В. Черней, С.С. Чернявський, А.М. Черняк, В.В. Шендрик, О.Г. Шило та інші.

Проте сьогодні у практичному застосуванні інституту негласного співробітництва лишається низка важливих нерозв'язаних практичних проблем, що потребують критичного осмислення та наукового вирішення. Так, сьогодні негласне співробітництво не ефективно використовується для захисту прав людини від протиправних посягань, а інколи завдає шкоди цим правам.

Метою статті є встановлення взаємозв'язку використання негласного співробітництва із забезпеченням та порушенням прав людини, визначення причин, що зумовлюють обмеження прав людини при використанні негласного співробітництва та окреслення шляхів ліквідації цих причин.

Виклад основного матеріалу. Досягнення задекларованої мети неможливе без розуміння сутності негласного співробітництва. З цього приводу нами було проведено спеціальне дослідження, за результатами якого ми дійшли однозначного висновку, під негласним співробітництвом слід розуміти таємну взаємодію між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів (оперативними працівниками, слідчими органів досудового розслідування, детективами НАБ України) та особами, залученими до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності й кримінального провадження. Зазначена взаємодія здійснюється на засадах конспірації: утаємничується не лише її зміст, а й сам факт [2].

При цьому метою негласного співробітництва є запобігання злочинам, їх виявлення та припинення, встановлення місця знаходження та долі осіб, оголошених у розшук, забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, а також вирішення соціально-правового конфлікту, що виник у зв'язку із завданням злочинном шкоди особі, суспільству та державі, на підставі істини, встановленої уповноваженими на те особами.

Вживання терміну «конфіденційне співробітництво» допустимо в іншому значенні: взаємодія між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів та особами, залученими до виконання завдань правоохоронної діяльності, що здійснюється з втаємниченням змісту інформаційного обміну, але не передбачає обов'язкового втаємничення самого факту такої взаємодії [2].

Сучасні українські вчені, здебільшого, досліджують негативну сторону взаємозв'язку негласного співробітництва із забезпеченням прав людини. Так, К. В. Антонов, слушно зазначає: «Захист прав і свобод людини, громадянина в ході конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування необхідно розглядати з двох сторін: з одного боку необхідно піклуватися про охорону прав і свобод особистості, щодо якої проводять такі заходи, в тому числі, за участю конфідентів; з іншого – охорони потребують і самі особи, які беруть участь у конфіденційному співробітництві з органами досудового розслідування» [3, с. 369]. Практична реалізація цих положень передбачає, що: по-перше, потрібно визначити шкоду, яку може бути заподіяно негласним співробітництвом правам об'єктів та суб'єктів використання правоохоронними органами негласних методів виявлення та розслідування злочинів; по-друге розробити засоби запобігання заподіяно такої шкоди.

Безумовно, забезпечення прав негласних співробітників правоохоронних органів та осіб, про яких вони збирають інформацію є важливим напрямом реалізації положень Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 3 Конституції України.

Проте першочерговою увагою заслуговує позитивна сторона взаємозв'язку негласного співробітництва із забезпеченням прав людини – його застосування для захисту та охорони цих прав від злочинних посягань.

Визначення напрямів та форм застосування негласного співробітництва для забезпечення прав людини будемо вести, спираючись на статичні та динамічні складники механізму забезпечення прав людини.

У статичному аспекті, насамперед, доцільно розглянути інституційну складову. Невід'ємним інституційним компонентом механізму забезпечення прав людини є правоохоронні органи, а зокрема їх оперативні підрозділи.

Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що діяльність оперативних підрозділів – це заснований на законах та підзаконних нормативно-правових актах комплекс дій суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, що включає в себе оперативно-розшукові заходи та слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, які здійснюються з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 49]. Самі оперативні підрозділи правоохоронних органів можуть бути віднесені до статичної складової механізму забезпечення прав людини, а їх діяльність – до динамічної.

Одним з напрямів (засобів, інструментів) зазначеної діяльності є негласне співробітництво. Фактично воно, само по собі становить окремий вид діяльності, який здійснюється через статичний компонент – інститут негласного співробітництва, що засновується на сукупності правових норм, які урегульовують суспільні відносини у цій сфері.

Так, використовуючи негласне співробітництво для викриття злочинів, пов'язаних з фальсифікацією лікарських засобів [5], оперативні підрозділи правоохоронних органів сприяють реалізації захисту права на здоров'я [6].

Виявляючи за допомогою негласних співробітників злочини проти політичних, трудових та інших особистих прав та свобод людини і громадянина, правоохоронці сприяють реалізації цих прав, вчасно припиняють їх порушення, охороняють та захищають їх.

Інститут негласного співробітництва традиційно на постійній основі забезпечує правоохоронні органи інформацією щодо обставин вчинення крадіжок, розбоїв, пограбунків, статевих злочинів. Як наслідок здійснюється охорона права власності, права статевої свободи на недоторканості.

За допомогою негласного співробітництва здійснюється постійний моніторинг державних органів та недержавних організацій, що надають публічні послуги на предмет законності дій їх посадових осіб у відносинах з громадянами. Саме таким чином виявляються факти вчинення злочинів у сфері службової діяльності, у тому числі корупційних, які не лише порушують права конкретної людини а й підривають принцип верховенства права, послаблюють політичну стабільність і соціальну єдність, ускладнюють економічний розвиток, посягають на основи функціонування державного апарату. У подоланні цих явищ вагому роль відіграє негласне співробітництво.

Негласні співробітники не лише забезпечують правоохоронні органи інформацією щодо фактів кримінальної корупції, а й постійно залучаються оперативними підрозділами та органами досудового розслідування до тактичних операцій з викриття хабарників.

Інформація щодо структури та планів діяльності терористичних угруповань, одержана завдяки негласному співробітництву, дає можливість відвернути вчинення терористичних актів, загроза яких з часом не стає меншою [7–9].

Здобути шляхом негласного співробітництва відомості про осіб, які планують захоплення заручників дозволяють зберегти життя, здоров'я та особисту недоторканість потенційним жертвам цього злочину [10].

Врешті завдяки негласному співробітництву правоохоронні органи забезпечують охорону права людини на життя, що є найвищою соціальною цінністю. Так, вчасне одержання від негласних співробітників інформації про підготовку замовних вбивств, дозволяє запобігти їх вчиненню [11]. Послугуючись такою інформацією працівники кримінальної поліції можуть здійснити оперативно-розшукове прогнозування умисного вбивства [12] та попередити його вчинення.

Без негласного співробітництва не можна уявити оперативно-розшукове обслуговування об'єктів критичної інфраструктури, зокрема, у ядерній енергетиці [13], які можуть бути атаковані терористами. Таке обслуговування надає можливість запобігти посяганням на ці об'єкти

і тим самим забезпечити охорону прав людей на життя, здоров'я та безпечне довкілля.

Право людини на безпечне довкілля може бути порушено не лише злочинними посяганнями на об'єкти критичної інфраструктури, а й цілою низкою інших кримінальних правопорушень, що передбачені розділом VIII Особливої частини КК України. Кримінальна відповідальність за злочини даної категорії встановлена і в країнах Європейського Союзу [14].

Такі кримінальні правопорушення, здебільшого, виявляють та припиняють без застосування оперативними підрозділами та органами досудового розслідування негласних методів одержання інформації. Доказування у провадженнях щодо цієї категорії злочинів також, у переважній більшості випадків, засновується на результатах відкритих слідчих дій, серед яких особливого значення набувають висновки експертів [15]. На основі таких висновків не лише встановлюється вина того чи іншого суб'єкта, а й створюється підґрунтя до відновлення порушеного права шляхом визначення розміру заподіяної шкоди.

Водночас виявлення, вчасне припинення та розслідування окремих екологічних злочинів неможливе без використання негласного співробітництва. Йдеться, насамперед, про незаконне видобування бурштину [16]. Сьогодні в Україні цей вид злочинної діяльності ведеться організованими злочинними формуваннями, які мають чітку ієрархічну структуру, сувору дисципліну та діють з дотриманням конспірації. Встановлюючи негласне співробітництво з членами таких угруповань, оперативні підрозділи одержують інформацію, необхідну для припинення протиправної діяльності та притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Одночасно аналіз норм ст. 275 КПК України та інших положень глави 21 цього кодексу дозволяє дійти висновків, що сьогоднішнє правове регулювання використання негласного співробітництва в межах кримінального провадження характеризується тим, що згідно з буквою закону (з формально-юридичних позицій):

1. Слідчий особисто не може одержувати (а, відповідно, і використовувати) інформацію від негласних співробітників через відсутність правового механізму його роботи з такими працівниками та порядку одержання від них інформації.

2. Слідчий має право (але не може мати формальних підстав) для використання інформації, одержаної внаслідок конфіденційного співробітництва оперативними підрозділами. Адже він не може дати їм доручення на використання негласного співробітництва через те, що воно не становить змісту окремої НСРД. Відповідно, слідчий не може одержати результати виконання такого доручення.

3. Оперативний підрозділ може використовувати інформацію, одержану від негласних співробітників, лише в межах виконання доручення слідчого на проведення конкретної НСРД.

4. Слідчий та працівники оперативного підрозділу (у разі доручення їм слідчим конкретної НСРД) мають право залучати негласних співробітників до проведення лише однієї НСРД – виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації [2].

Аналізуючи викладене, потрібно зазначити, що такий стан правового регулювання використання негласного співробітництва не сприяє виконанню завдань кримінального провадження, а відповідно і захисту прав людини від протиправних посягань.

Ще одним проблемним питанням використання негласного співробітництва є невизначеність можливості особистого проведення негласними працівниками оперативно-розшукових заходів та використання ними технічних засобів документування. Так, практика засвідчує, що в окремих випадках проведення заходів особисто неглас-

ними працівниками є більш ефективним, ніж проведення їх безпосередньо працівниками оперативних підрозділів. Так, проникнення до житла чи іншого володіння особи, а також службових кабінетів з метою проведення там огляду або встановлення засобів аудіо-, відеоконтролю особи часто може бути виконано силами лише одного негласного працівника, який має доступ до відповідного приміщення [17]. Його легше проінструктувати та забезпечити необхідним обладнанням, ніж залучати оперативно-технічний підрозділ, організувати цілу систему заходів забезпечення конспірації. Але такої можливості законом прямо не передбачено.

Те саме стосується і візуального спостереження. В оперативній практиці виникають й інші ситуації, коли візуальне спостереження доцільно проводити не силами спеціалізованих підрозділів, а силами негласного апарату (зокрема, з використанням технічних засобів документування).

Негласне співробітництво у площині захисту прав людини має і зворотній бік, на необхідності вивчення якого слушно наполягає К. В. Антонов [23]. Адже діяльність негласних співробітників в межах оперативно-розшукової роботи та кримінального провадження сама по собі пов'язана з обмеженням конституційних прав особи. Так, їх залучають до проведення контролю за вчиненням злочину, до негласного обстеження житла чи іншого володіння особи, візуального спостереження за особою, а також до негласних слідчих (розшукових) дій, які є втручанням у приватне спілкування. Виходячи за межі своїх повноважень, оперативні працівники та слідчі можуть використовувати негласних співробітників для провокування (підбурення) осіб до вчинення злочину, несанкціонованого втручання у приватне спілкування.

У таких випадках негласне співробітництво, як складова оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності, має розглядатися не як інструмент забезпечення прав, а як передбачений законом засіб, який через зловживання посадових осіб використовується з порушенням закону на шкоду правам людини. І сьогодні є численні приклади того, як правоохоронці, зловживаючи інститутом негласного співробітництва, права людини не захищають, а порушують, використовуючи агентуру з метою провокації злочинів.

Показовою в цьому плані є Постанова Верховного Суду України від 12 травня 2021 року у справі № 166/1199/18 за обвинуваченням головного лікаря районного центру первинної медико-санітарної допомоги у одержанні неправомірної вигоди за надання письмового дозволу приватному підприємцю на проведення комп'ютерної діагностики організму людини по методу Фолля в приміщеннях сільських фельдшерсько-акушерських пунктів району (ч. 1 ст. 368 КК України). Як встановлено судом, у даній справі мала місце провокація злочину. Вона була реалізована негласним співробітником правоохоронного органу, спеціально залученим для саме для цього. Негласний співробітник діяв активно, наполегливо, швидко, щоб залишити в службовому кабінеті головного лікаря задалегідь помічені спеціальною речовиною грошові кошти, при цьому проігнорував репліки останньої про оформлення цих грошей через бухгалтерію в якості благодійної допомоги медичному закладу, що передбачено Статутом районного центру первинної медико-санітарної допомоги та не є заборону. До цього вказаний негласний співробітник неодноразово змінював прізвище та був заявником у значній кількості кримінальних проваджень, пов'язаних з корупційними злочинами. За результатами судового розгляду вказане обвинувачення не знайшло свого підтвердження, а головного лікаря було визнано невинуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК, та виправдано у зв'язку з відсутністю у її діяч складу кримінального правопорушення. Такі випадки мають непоодинокий характер, що може свідчити про їх системність.

Подібні випадки часто пов'язані з порушенням прав осіб, яких примушують до негласного співробітництва та шляхом шантажу залучають до вчинення провокацій та інших протиправних дій. Порушенням прав негласних співробітників, безумовно є і бездіяльність осіб, які залучили їх до співробітництва у разі винищення загрози для їх життя та здоров'я.

Порушення прав негласних співробітників зумовлюються і суто об'єктивними факторами.

Так, ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає, що за бажанням осіб їх співробітництво з оперативним підрозділом може бути оформлено письмовою угодою з гарантуванням конфіденційності співробітництва. Проте механізм реалізації цієї норми відсутній через брак відповідних зв'язків з трудовим і податковим законодавством, а також із законодавством про державну таємницю.

Так, ч. 3 ст. 24 Кодексу законів про працю України передбачає, що працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Але відповідно до абз. 3 п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» до такої таємниці віднесено відомості про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять оперативно-розшукову, розвідувальну і контррозвідувальну діяльність. Отже, укласти з ними договір (у т.ч. оформлений наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу), відповідно до якого можливо було б зарахувати термін негласного співробітництва до загального трудового стажу, можливо лише з наданням їй відповідного грифу секретності. Те саме можна сказати і про повідомлення центрального органу

виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Проте, якщо укладання подібних договорів (у формі наказу) з грифом «таємно» або «цілком таємно» вбачається цілком можливим, то інформування Державної фіскальної служби України про прийняття працівника на роботу з наданням відповідним повідомленням зазначених грифів законодавством не передбачено. Врешті і пенсійна справа особи (колишнього негласного працівника) не може бути сформована під цими грифами [1]. Відповідно, порушується право негласного співробітника на пенсійне забезпечення.

Висновки. Негласне співробітництво є важливим засобом виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження, а через них – засобом захисту прав людини від кримінальних посягань. Одночасно недосконалість вітчизняного законодавства: по-перше, спричиняє недостатню ефективність використання потенціалу негласного співробітництва для захисту прав людини від кримінальних правопорушень; по-друге, зумовлює невідворотність обмеження прав осіб, які залучаються до негласного співробітництва; по-третє, допускає можливість використання негласного співробітництва з істотним порушенням прав осіб щодо яких проводяться оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії та осіб які є негласними співробітниками. Таке становище потребує виправлення за рахунок внесення системних змін до оперативно-розшукового, кримінального процесуального, трудового, пенсійного та податкового законодавства. Серед іншого, особи, які є негласними співробітниками мають одержати право проводити окремі оперативно-розшукові заходи за дорученням слідчого та працівників оперативних підрозділів, використовувати оперативні та оперативно-технічні засоби. На цих осіб мають бути поширені гармонізовані між собою гарантії безпеки та соціального захисту. На законодавчому рівні мають бути запроваджені гарантії запобігання провокаціям з використанням негласних співробітників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грібов М.Л., Козаченко О.І. Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 8–18.
2. Грібов М.Л., Козаченко О.І. Співвідношення понять «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво» *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 8–18.
3. Антонов К.В. Проблеми нормативно-правового регулювання використання конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 369–371.
4. Грібов М.Л., Черняк А.М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 37–51
5. Гуророва Н. Фальсифікація лікарських засобів – як в Україні суворість кримінально-правової норми поєднується з фактичною безкарністю фальсифікаторів?. *Аптека*. 2019. № 4. С. 8–10.
6. Пашков В., Гуророва Н. Імунопрофілактика в механізмі забезпечення та захисту права на здоров'я. *Право України*. 2020. № 3. 61–84.
7. Theron, J. Networks of Threats: Interconnection, Interaction, Intermediation. *Journal of Strategic Security*. 2021 № 14 (3) P. 45-69.
8. Westbrook, T., Schive, T. Urban Security and Counterterrorism: An Approach to Proportionality. *Journal of Strategic Security*. 2021 Vol.14. № 3 P. 70–85.
9. Fox, S. J., Past Attacks, Future Risks: Where Are We 20-years After 9/11?. *Journal of Strategic Security*. 2021. Vol.14. № 3 P.112-157.
10. Sainchyn, O., Kuchynska, O., Hryniuk, V., Tsyganyuk, Y. & Hromova, M.. Prevention of Taking and Killing of Hostages: International Legal Regulation. *Inter EU Law East*. 2021. № 8 (1), P. 154–170.
11. Вбивства на замовлення: попередження та розкриття: Курс лекцій / Никифорчук Д.Й., Ніколаюк С.І., Ірхін Ю.Б. та ін. К. : КНТ, 2009. 160 с.
12. Khyzhniak, Y., Khankevych, A., Nazarenko, I., Pleskach, O., & Tretiak, O.. Model of operational search prediction of intentional homicide by criminal police. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(40) P. 37-44.
13. Таран О.В., Сандул О.Г. Проблеми кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти критичної інфраструктури в ядерній енергетиці. *Ядерна та радіаційна безпека*. № 3 (79). 2019. С. 66–70.
14. Movchan, R., Vozniuk, A., Burak, M., Areshonkov, V., & Kamensky, D. Criminal law counteraction to land pollution in the EU countries: searching for the optimal model. *Amazonia Investiga*. 2021 № 10 (42), P. 15–23.
15. Pohoretskyi M.A., Serhieieva D.B., Starenkyi O.S. Expert's findings in criminal proceedings on environmental crimes. Scientific bulletin of the Mining University. 2019. № 1. P. 155–63.
16. Кучинська О., Нестеровський В., Старенький О., Циганюк Ю. Незаконне видобування бурштину та заходи боротьби з ним. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Геологія*. 2020. № 3(90). С. 62–70.
17. Прыгунов П.Я. Психологическое обеспечение специальных операций: оперативное внедрение: учеб. пособ. К. : КНТ, 2006. 472 с.